

MƏHKƏMƏ SİSTEMİ

HÜQUQİ DÖVLƏTDƏ MƏHKƏMƏ QƏRARLARININ QANUNİLİYİ TƏMİNATININ KONSTITUSION HÜQUQİ ƏSASLARI

Rəşid Rzayev^{*}, Şəhriyar Əliyev^{**}

Xülasə

Hazırkı məqalədə hüquqi dövlətdə məhkəmə hakimiyyətinin yeri, məhkəmə qərarlarına olan tələblər, onların qanunilik təminatları, insan hüquq və əsas azadlıqları baxımından onların əhəmiyyəti və dövlətin beynəlxalq əməkdaşlıq münasibətlərində rolu qeyd edilir, beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqi, məhkəmə presedent hüququnun nəzərə alınması məhkəmə qərarlarının qanuniliyi təminatı kimi nəzərdən keçirilir. Məhkəmə qərarlarının konstitusion hüquqi təminatlarının müəyyən olunması məhkəmə təcrübəsində vahid yanaşmadan çıxış etməyi zəruri edir ki, bu da nəticə etibarilə hüquq müəyyənetmə prinsipi baxımından, qeyri-müəyyən hüquqi mövqelərin aradan qaldırılmasını şərtləndirir.

Açar sözlər: *insan hüquqları, hüquqi təminat, məhkəmə qərarları, vahid məhkəmə təcrübəsi, qərarların qanuniliyi, qanunun aliyiyi.*

Müasir qloballaşma dünyası insanlar, təşkilatlar, dövlətlər arasında sivil münasibətləri tənzimləyən mükəmməl və dəqiq hüquqi tənzimlənmə, təfsilatlı qanunvericilik, hüquqi göstərişlərin yerinə yetirilməsi üzərində ciddi rejim tələb edir ki, buna da şübhəsiz ki, ümümbəşəri dəyərlər qazanmış hüquqi dövlət (o cümlədən sosial dövlət) idealları ilə təminat əldə etmədən mümkün deyildir. Çünki hüquq elmində hüquqi dövlətin ümumqəbulolunan doktrinasının və hətta onun mahiyyətini əks etdirən ümumi əlamətlərin necə olması məsələsində yekdilliyin olmamasına [22, s.52-53], bütün xalq və dövlətlər üçün eyni hüquqi quruluş, konstitusiyalı dövlət, vahid və bir olan şəxsiyyət azadlığı ideyaların yoxluğu və hər bir ayrıca xalqın şüurunda olan bütün hüquqi ideyaların özünəməxsus rəng və öz xüsusi çalarlıq almasına [24, s.124-125] baxmayaraq, hüquqi dövlət hüquq qarşısında vətəndaşla dövlətin bərabər səviyyədə olduğu dövlət deməkdir [21, s.41] və burada dövlət hakimiyyətinin təşkili və fəaliyyəti, fərdlərlə və onların müxtəlif birlikləri ilə qarşılıqlı münasibətləri hüquq norması əsasında qurulur, dövlət hakimiyyətinin hüquqla kifayət qədər optimal əlaqəliliyi təmin olunur [13, s.20-21], onu konstitusion rejim ifadə edir, o, siyasi iqtidarın hər cür fəaliyyətinin hüquqa uyğunluğunu ədalət mühakiməsi (məhkəmə) ilə yoxlayır [21, s.39] və s. Bununla belə, hüquqi dövlətin elan edilməsi artıq əldə edilmiş və başa çatdırılmış prosesin konstitusion təsdiqi deyildir, bu, uzunmüddətli inkişaf, formalaşmanın yeni bir pilləsinə keçiddir [26, s.190-191]. Xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin dediyi kimi: “vətəndaş cəmiyyəti yaratmaq və möhkəmləndirmək, demokratikləşmə prosesinin möhkəmləndirilməsi, hüquqi

^{*} h.ü.f.d, Bakı şəhəri Xətai rayon Məhkəməsinin sədri

^{**} h.e.d, Bakı şəhəri Xətai rayon Məhkəməsinin hakimi

dövlətin qurulması şüar və ya niyyət deyil, bu, Azərbaycanın inkişafının əsas şərtidir [12, s.8]. Məhz Ümummilli Lider Heydər Əliyevin müdrik və uzaqgörən siyasəti, gərgin əməyi, zəngin dövlətçilik təcrübəsi, elmi-nəzəri cəhətdən hərtərəfli düşünülmüş və əsaslandırılmış konsepsiyası, bu gün isə onun layiqli davamçısı olan Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin yorulmaz fəaliyyəti sayəsində, Azərbaycan demokratik inkişaf yolu ilə inamla irəliləyir və bütün maneələrə baxmayaraq, beynəlxalq arenada özünəlayiq yer tutmuş, hüquqi dövlət quruculuğu prosesi başa çatmış, qanunun aliliyi təmin olunmuş, Respublikada davamlı sosial-iqtisadi tərəqqi, ictimai siyasi sabitlik təmin olunmuş, ölkəmizin əzazi bütövlüyü bərpa edilmiş, uzun illər davam edən Dağlıq Qarabağ münaqişəsi həll olunmuş, ölkəmizin beynəlxalq nüfuzu daha da yüksəlmişdir. Təkcə ölkəmizin müstəqilliyini qazandığı qısa müddət ərzində dünyada 20 ən islahatçı ölkə sırasında yer alması və dövlətin və rəhbərliyin uzunmüddətli strategiyasına görə Azərbaycanın dünya miqyasında 10-cu, rəhbərliyin islahatlara meyllilik səviyyəsinə görə isə 5-ci yerdə olması barədə nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların [14] hesabatları ilə elan olunmuş uğurlarımız dediklərimizin təsdiqi üçün kifayətdir.

Qeyd edilənlərlə bərabər məhkəmə-hüquq islahatları da dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi daim AR-in diqqət mərkəzində saxlanılmış və bu istiqamətdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.H.Əliyev tərəfindən qəbul edilmiş aktlar kimi 28.12.2006-cı il tarixli "Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı", 27.12.2011-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı", 06.02.2009-cu il tarixli "Azərbaycan ədliyyəsinin inkişafına dair 2009–2013-cü illər üçün Dövlət Proqramı", 29.12.2012-ci il tarixli "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası, "Elektron məhkəmə" informasiya sisteminin yaradılması haqqında 13.02.2014-cü il tarixli Sərəncamı, 18.12.2018-ci il tarixli "Azərbaycan ədliyyəsinin inkişafına dair 2019-2023-cü illər üçün Dövlət Proqramı", "Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında" 03.04.2019-cu il tarixli Fərmanı və bu istiqamətdə görülmüş digər çoxsaylı dövlət təşkilati-hüquqi tədbirlər müasir hüquqi dövlət, o cümlədən konstitusion hüquqi inkişaf konsepsiyası çərçivəsində dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi qəbul olunmalıdır.

Həmçinin məhkəmə hakimiyyəti qərarlarının qanuniliyi tələbləri, bütövlükdə ədalət mühakiməsinin mənzərəsini tərənnüm etdirdiyindən müasir qloballaşma dövründə tərəfdaşlıq və insan hüquq və azadlıqlarının təminatı baxımından etibarlı təminat göstəricisi kimi çıxış edir ki, bunun da konstitusion hüquqi əsaslarının müəyyən olunması və bu normaların qarşılıqlı müqayisədə nəzərdən keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Necə ki, hüquq ədəbiyyatında da deyildiyi kimi, demokratik cəmiyyətdə məhkəmə hakimiyyətinin sosial rolu müxtəlif növ hüquqi münaqişələrdə, ilk növbədə konstitusiya və digər qanunlarda, beynəlxalq müqavilələrdə, həmçinin qanun və ya qanunqüvvəli yüksək dərəcəli qərar, bəyannamə, dövlətdaxili publik-hüquqi müqavilələrdə əks olunan hüququn

aliliyinin təmin olunmasından ibarətdir [25, s.745]. Hüququn aliliyi və ədalət mühakiməsinin lazımı qaydada həyata keçirilməsi müasir məhkəmə icraatının iki qarşılıqlı və bir-birini tamamlayan şərtləridir [1]. Məhkəmə qərarlarının qanunilik təminatının konstitusion hüquqi əsaslarının müəyyən olunması isə, mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına, bu qərarların qəbul edilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə, onların hədlərinin konkretləşdirilməsinə, bununla da hüququn aliliyinin təminatına əsas yaradacaqdır. Çünki insan hüquqları bilavasitə müasir beynəlxalq hüququn əsas və imperativ normaları olan insan hüquqlarına hörmət etmək prinsipi ilə təminat əldə edilir, beynəlxalq öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi prinsipinə uyğun realizə olunur, əməkdaşlıq etmək prinsipi çərçivəsində isə inkişaf etdirilir və genişlənilir [27, s.86]. Buna görə də, Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi “məsələləri ictimai maraq çərçivəsində ictimai-siyasi əsaslarla həll etmək, bu yolla insan hüquqlarının qorunması ilə bağlı ümumi standartları yüksəltmək və Konvensiyanın iştirakçısı olan Dövlətlərdə insan hüquqları sahəsindəki məhkəmə təcrübəsini yaymaq” [18] Konvensiya sisteminin missiyası kimi elan edir ki, bu da insan hüquqlarının müdafiəsində dövlət hakimiyyətinin idarəedilməsi fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına təminat verir.

Məhkəmə qərarlarına dair qanunilik tələbi bir sıra konstitusion hüquqi əsaslardan irəli gəlir. Bu, ilk növbədə hüquqi dövlət konsepsiyası ilə bağlıdır. Belə ki, qanunun aliliyi prinsipi hüquqi dövlətin əsas şərti kimi çıxış etdiyindən, bu prinsip dövlət hakimiyyətinin bütün fəaliyyətini əhatə etməklə, ayrı-ayrılıqda hər bir müstəqil dövlət hakimiyyətinin bütün qərarlarını, o cümlədən məhkəmə qərarlarını əks etdirməlidir [20, s.166]. Qeyd edilənlər Konstitusiyasının Preambulası və VII maddənin tələbləri ilə bağlıdır. Belə ki, AR Konstitusiyasının Preambulasında Azərbaycan xalqının iradəsinin ifadəsi kimi qanunun aliliyini təmin edən hüquqi dövlət qurmaq, 7-ci maddəsinin I hissəsində isə Azərbaycan dövləti hüquqi respublika kimi elan olunmuşdur. Həmin Konstitusiyaya müvafiq olaraq dövlət hakimiyyəti qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyətlərindən ibarət olmaqla hakimiyyətin bölünməsi prinsipi əsasında təşkil edilir, bu hakimiyyətlərin qarşılıqlı fəaliyyət göstərməsi və öz səlahiyyətlərində müstəqil olması nəzərdə tutulur. Hakimiyyətin təşkilinin belə ümumrəhbər prinsipləri, dövlət idarəedilməsi fəaliyyətində hakimiyyət funksiyalarını bərabər əsaslarla şərtləndirməklə dövlət hakimiyyətinin həm bütövlükdə, həm də ayrılıqda hər birinə dair hüquqi dövlət quruculuğu prosesində məsuliyyət yükünü müəyyən etməklə qanunçuluq təminatlarının genişlənməsi və inkişaf etdirilməsinin daha etibarlı normativ-hüquqi əsaslarına zəmin yaratmışdır. Başqa sözlə desək, dövlət sistemini tamamlayan məhkəmə hakimiyyəti, Konstitusiyanın 7-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə müvafiq olaraq, daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız AR-in tərədar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşmaqla, hüquqi dövlət əlamətləri ilə əhatə olunur. Elə buna görədir ki, qanunçuluğun bərqərar edilməsi və möhkəmləndirilməsinin təminatçısı kimi ədalət mühakiməsi fəaliyyətinin normativ-hüquqi əsası Konsti-

tusiyanın VII fəslə (125-133) ilə genişlənməklə tamamlanmışdır. Konstitusiyanın həmin fəslinin müddəaları məhkəmə hakimiyyətinin quruluşu, dövlət hakimiyyət sistemində onun rolu, məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsi vasitələri, məhkəmə icraatının təyinatı, hakimliyə namizədlərə dair tələblər, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin prinsipləri və şərtləri, məhkəmə qərarlarının hüquqi qüvvəsi, məhkəmə hakimiyyəti sistemində ayrı-ayrı məhkəmələrin hüquqi statusu və digər məsələlər öz hüquqi təsbitini tapır.

Bundan başqa, məhkəmənin insan hüquq və əsas azadlıqlarının həyata keçirilməsində səmərəli müdafiə mexanizm qismində çıxış etməsi də məhkəmə qərarlarına dair qanunilik əsası verir. Bu onunla şərtlənir ki, dövlətin qanunverici və digər normativ-hüquqi aktları olduqca müxtəlif olmaqla ictimai münasibətlərin ən müxtəlif sferasını tənzimləyir və bu müxtəliflik zamanı prioritet, qanunverici və hüquq tətbiqi praktikasının baş orientiri kimi çıxış edən insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına məxsusdur. İstənilən qanunverici insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqları sferasını tamamladığından, nəticə etibarilə hüquq sistemində insan hüquqları üçün əhəmiyyətsiz və neytral qanunlar praktiki olaraq qalmır. Hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq deyildiyi kimi, “qanunların məqsəd, məzmun və tətbiqi onların insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə nə dərəcədə uyğun gəlmələri ilə müqayisə olunur [26]. Elə bunun səbəbidir ki, ictimai müqavilə iştirakçıları, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını birbaşa təsir prinsipi ilə şərtləndirməklə, onların pozulması ilə əlaqədar mübahisələrin həllini məhkəmələrə həvalə etmiş, bu hüquqlara dair standartları və onların həcmi beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq müəyyənləşdirmiş və tətbiq etmişdir. Belə ki, Konstitusiyanın 12-ci maddəsinin II hissəsinə görə, Konstitusiyada sadalanan insan hüquq və əsas azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir, həmin Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin VI və VII hissələrinə görə isə Azərbaycan Respublikası ərazisində bu hüquqlar birbaşa qüvvədədir və onların pozulması ilə əlaqədar mübahisələri məhkəmələr həll edir. Heç təsadüfi deyildir ki, İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyası qəbul olunarkən, Avropa Şurasının üzvü kimi bu Konvensiyayı imzalayan hökumətlər, “1948-ci il dekabrın 10-da BMT Baş Məclisi tərəfindən bəyan edilmiş İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin məqsədinin, bəyan etdiyi hüquqları hamılıqla və səmərəli tanınmasının və həyata keçirilməsinin təmin edilməsi”ni nəzərə almış, “dünyada ədalətin və sülhün əsası olan insan hüquqlarını hamının anlaması və riayət etməsi ilə təmin edilən olması”ni təsdiq etmişlər [16]. Bu məqsədlə də, Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda nəzərdə tutulmuşdur ki, iştirakçı olan hər bir dövlət hüquqi müdafiə tələb edən istənilən şəxs belə müdafiə hüququnun səlahiyyətli məhkəmə, inzibati və qanunverici hakimiyyət orqanları tərəfindən və yaxud dövlətin hüquq sistemində nəzərdə tutulan digər səlahiyyətli orqan tərəfindən müəyyən edilməsini təmin etməyi və məhkəmə müdafiəsi imkanlarını inkişaf etdirməyi öz öhdəsinə götürür [19]. Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi öz tövsiyələrində Avropa Konvensiyası iştirak-

çısı olan dövlətləri milli hüquqi aktlarını Avropa Konvensiyası və Avropa Məhkəməsi qərarlarına uyğunlaşdırmağı tövsiyə edir. Necə ki, Avropa Konvensiyasının əksər iştirakçı-dövlətlərində qeyd edilən tövsiyələr nəzərə alınır və qəbul edilən normativ-hüquqi aktlar həm Avropa Konvensiyası normalarına, həm də Avropa Məhkəməsi hüquqi mövqeyinə uyğun gəlir [28].

Bundan başqa, məhkəmə qərarlarına dair qanunilik əsasları sırasında beynəlxalq hüququn konstitusiyadan irəli gələn üstün rolu da nəzərə alınmalıdır. Belə ki, insan hüquq və azadlıqlarının birbaşa qüvvədə olması, bu hüquq və azadlıqlarla bağlı mübahisələrin Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun və ancaq məhkəmələr tərəfindən həll olunması barədə konstitusion hüquqi təminatlar məhkəmələrin qərarlarına dair tələblərin müasir hüquqi dövlət konsepsiyası, o cümlədən qanunvericiliyin insan hüquqları ilə bağlılıq prinsipi fonunda təkmilləşdirilməsi zərurəti yaradır. Əgər “müasir şəraitdə dünyanın qlobal problemlərinin həlli beynəlxalq hüququn effektivliyindən asılı olursa, bu halda beynəlxalq hüquqi normaların praktikada realizəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir” [23, s.24]. Bu cür realizə dövlətin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq hüquq normaları, iştirakçısı olduğu beynəlxalq təşkilatların qərarları və beynəlxalq məhkəmə presedentləri fonunda təzahür olunur. Qeyd edilənlər, Konstitusiyanın 149-cu və 151-ci maddələrinin tələbləri nöqtəyi nəzərindən də məqsədemüvafiqdir. Belə ki, AR Konstitusiyanın 149-cu maddəsi, AR-in qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edən beynəlxalq müqavilələrə (AR-in tərəfdar çıxdığı) məhkəmələr tərəfindən birbaşa istinad olunması imkanı yaratdığı kimi də, Konstitusiyanın 151-ci maddəsi, belə qərarlara üstün hüquqi qüvvə qazandırır. Elə buna görə də, beynəlxalq hüququn, o cümlədən Avropa Məhkəməsi qərarlarının məhkəmələrin normayaradıcılıq fəaliyyətinə təsirinə Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarında daha çox rast gəlinir və onun normayaradıcılıq fəaliyyəti beynəlxalq, o cümlədən universal (BMT-nin insan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməsi, Mülki və Siyasi hüquqlar Haqqında və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Paktlar, Beynəlxalq Əmək Təşkilatının “Əmək haqqının mühafizəsi haqqında” və «Ödənişli məzuniyyətlər haqqında» Konvensiyaları, BMT-nin “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyası, “Beynəlxalq kommertiya müqavilələrinin prinsipləri haqqında” sənədin (UNİDROİT Prinsipləri)) və regional (İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyası, Avropa Sosial Xartiyası, “Yerli özünüidarə haqqında” Avropa Xartiyası, “Avropa müqavilə hüququnun Prinsipləri haqqında” Sənəd, “Daşınmaz əmlakın ekspertizası haqqında” Xartiyası və s.) beynəlxalq hüquqi sənədlərə [3], presedent hüququna (Avropa Məhkəməsinin Qərarlarına) [17], başqa dövlətlərin təcrübəsi (Rusiya Federasiyası və Fransa Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi Plenumlarının Qərarları, Almaniya, İsveçrə, Moldova, Türkiyə, Rusiya, Qazaxıstan Ukrayna, Qırğızıstan, Belarus və s. dövlətlərin qanunvericiliyinə) [4] və hüquq düşüncəsini formalaşdıran doktrinaya (qədim roma hüququna və s.) [5] istifadə etməklə formalaşır. Göründüyü kimi, KM Qərarlarında beynəlxalq hüquq normalarına geniş

istinad olunması vahid məhkəmə təcrübəsinin fonunda hüquqtətbiqetmə prosesi- nin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması təmin edilir ki, bu da nəticə etibarilə nəzarət mexanizminin genişlənməsi ilə daxili hüquq sistemlərinin aşkarlığını artırmaqla hüquqi inteqrasiyaya şərait yaradır, qanunçuluq rejimi möhkəmlənməklə məhkəmə qərarlarının qanuniliyi yeni təminatlar əldə edir. İnsan hüquqları sahəsində mühüm beynəlxalq normalara və Avropa İHM-nin pre- sident hüququna istinad edilməsi isə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin insan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquqi standartlara, AİHM-nin ideologi- yasına uyğunlaşdırılmasına gətirib çıxaracaqdır [13, s.391]. Bununla bərabər, beynəlxalq hüquq normalarının birbaşa tətbiqi və ya beynəlxalq məhkəmə pre- sidentlərinin nəzərə alınması təcrübəsinin genişlənməsi istiqamətində AR Ali Məhkəməsi Plenumunun Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İn- san hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddələrinin və Avropa Məhkəməsinin pre- sidentlərinin tətbiqi haqqında 2006-cı il Qərarında [29] məhkəmələrə tövsiyə olunmuşdur ki, insan və vətən- daş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı milli qanunvericilik ilə yanaşı Konvensiya müddəaları da rəhbər tutulmalı və bu zaman İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad edilmədir, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası normaları hüqu- qun digər normalarından təcrid olunmuş şəkildə deyil, beynəlxalq hüququn mü- vafiq normaları nəzərə alınmaqla təfsir və tətbiq edilməlidir. Həmin Qərarla (bənd 25) AR Ali məhkəməsinin kollegiyalarına tapşırılmışdır ki, Ali Məhkəmə Plenumunun qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilməsi təcrübəsi haqqında əvvəllər qəbul edilmiş qərarların “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıq- ların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası və İnsan Hüquqları üzrə Av- ropa Məhkəməsinin pre- sidentləri əsasında yenidən işlənməsi barədə müvafiq təkliflər hazırlansın”. Beynəlxalq hüquq normalarının məhkəmə təcrübəsində tətbiqi təcrübəsinin genişlənməsi istiqamətində AR Ali Məhkəməsinin “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı insan hüquq və azadlıqlarının qorun- ması sahəsində məhkəmələrin fəaliyyəti haqqında” 10.03.2000-ci il tarixli Qə- rarı da xüsusilə əhəmiyyətlidir. Həmin Qərarla (bənd 2) qeyd edilir ki, qanunlar beynəlxalq sazişlərə uyğunlaşdırılanadək məhkəmələr (hakimlər) qərarlar qəbul edərkən dövlətimizin qoşulduğu beynəlxalq sazişlərə birbaşa istinad etməlidir- lər. Ali Məhkəmə Plenumunun “Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunverici- liyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” 03.11.2008-ci il tarixli Qərarında (bənd 1) “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqın- da” Avropa Konvensiyası və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin pre- sidentlərinin rəhbər tutulması, “Validəynlərin və digər qohumların uşaqla ünsiy- yətdə olmaq hüquqları ilə əlaqədar qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tət- biqi təcrübəsi haqqında” 28.10.2011-ci il Qərarında (bənd 7) BMT-nin “Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyası”-nın rəhbər prinsiplərinin əsas götürülməsi barədə göstərişlər nəzərdə tutulmuşdur və s. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, məhkəmə hakimiyyəti öz fəaliyyətində beynəlxalq hüquqa hörmətlə yanaşmaq-

la, həm də öz qərarlarının məzmunu və proseduru, ümumi yurisdiksiya məhkəmələrə ünvanlanan rəhbər göstərişlərin istiqamətlərini beynəlxalq müqavilələrə uyğunlaşdırmaqla, hüquq normalarının tətbiqi mexanizmini əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirmək praktikasını möhkəmləndirir.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, məhkəmə qərarlarının qanuniliyi təminatları da Konstitusion hüquqi əsaslarla bağlıdır. Bu, ilk növbədə, məhkəmə qərarlarının məcburiliyi və onların qanuna əsaslanmalı olması, ədalət mühakiməsinin prosesual qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilməsi, mübahisələrə baxılması və həll edilməsinin hüquq sahələrinin normalarının həqiqi və ehtimal olunan pozuntularından irəli gəlməsi barədə beynəlxalq və milli hüquqi təminatlara söykənir. Belə ki, Konstitusiyanın 129-cu maddəsində ifadə olunan “məhkəmələrin qəbul etdiyi qərarlar dövlətin adından çıxarılır və onların icrası məcburidir” norması məhkəmə aktlarının yüksək hüquqi qüvvəsini müəyyənləşdirdiyi halda, “Məhkəmə qərarı qanuna və sübutlara əsaslanmalıdır” norması onların qanunvericilik tələblərinə uyğunluğunu şərtləndirir. Bu məqsədlə Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin X hissəsinin müddəaları da məhkəmə qərarlarının qanuniliyi təminatını şərtləndirməklə, onun fəaliyyətini normativ çərçivəyə salır. Belə ki, Konstitusiyanın həmin maddəsində deyilir ki, dövlət orqanları yalnız bu Konstitusiya əsasında və qanunla müəyyən edilmiş qaydada və hüdudlarda fəaliyyət göstərə bilərlər. Hər hansı bir məhkəmə işinə mahiyyəti üzrə baxılarkən maddi və prosesual qaydalara riayət edilməməsi Konstitusiyanın müddələrinin pozulmasına gətirib çıxaran hal kimi qiymətləndirilə bilər [6]. Bununla bərabər, Konstitusiyanın 60-cı maddəsi hər kəsin hüquq və azadlıqlarına təminat verməklə, 127-ci maddələrinin II və VII hissələri isə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin əsas prinsiplərini ehtiva etməklə yanaşı, müxtəlif məhkəmə instansiyalarında müraciətin (şikayətin) baxılmasının prosesual qaydalarına dəqiq riayət olunmasını da özündə ehtiva edir [7] ki, bu da Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin X hissəsinin normativ tələblərinə müvafiqdir.

Bundan başqa, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun mühüm elementlərindən biri aşağı məhkəmə instansiyalarının aktlarından yuxarı instansiya məhkəməsinə şikayət və ya protest vermək hüququnun mövcudluğudur [8]. Hüquqi dövletə xas olan məhkəmədən başqa heç kəsin məhkəmə qərarının ədalətliliyini və hüquqa uyğunluğunu şübhə altına ala bilməməsi prinsipindən irəli gələrək [9] məhkəmənin qəbul etdiyi qərarın hüquqazidd olduğunu yalnız qanunla müəyyən edilmiş qaydada müvafiq instansiya məhkəməsi müəyyən edər bildiyindən, qanunsuz və əsassız məhkəmə aktlarının qüvvədə qalması üçün Konstitusiyanın 65-ci maddəsində təsbit edilmiş məhkəməyə təkrar müraciət etmək hüququ Konstitusiyada bəyan edilmiş hüquq və azadlıqların təminatlarına əsaslanır və ilk növbədə məhkəmə səhvlərinin tezliklə aradan qaldırılmasına xidmət edir ki, bu da nəticə etibarilə çıxarılmış məhkəmə aktlarının qanuniliyinə və əsaslılığına təminat yaradır. Bu hüquq realizə fonunda yuxarı instansiya məhkəmələri məhkəmə səhvlərinin düzəldilməsi ilə bərabər, eyni zamanda məhkəmə

təcrübəsini hüquq normalarının dəqiq və vahid qaydada tətbiq olunmasına istiqamətləndirir.

Bu istiqamətdə Konstitusiyanın 130-cu maddəsi də mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, həmin maddənin tələbləri baxımından hər kəsin onun hüquq və azadlıqlarını pozan məhkəmə aktlarından Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpa edilməsi məqsədi ilə şikayət vermək hüququ, həmin məhkəmə qərarları fonunda vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşdırmasına əsas yaratmaqla hüquq müəyyənliyini təmin edir. Çünki KM-nin hüquqi mövqeyi ilə ifadə olunduğu kimi: “Konstitusiyaya Məhkəməsinin hüquqi mövqələrinin qüvvəsi onun qərarlarının hüquqi qüvvəsinə bərabər olduğundan və ümumi xarakter daşdığından, yalnız konstitusiyaya işinin predmetini təşkil etmiş hala deyil, hüququn mənbəyi kimi hüquq tətbiq etmə təcrübəsində rast gəlinən analogi hallara da şamil edilməlidir [10]. Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş qaydada məhkəmələrin, o cümlədən Ali Məhkəmənin insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi məsələlərinin həlli məqsədilə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının şərh edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət etməklə əldə edilən nəticələr də bu məqsədlə eyni əhəmiyyətlidir.

Məhkəmə qərarlarının qanuniliyinin təzahürü kimi, AR Konstitusiyasının 129 (h.III) və 130 (h.III, b,4) maddələri məhkəmə fəaliyyətində qanunçuluğun daha etibarlı təmini məqsədilə məhkəmə qərarlarına dair tələblərin konstitusion hüquqi əsaslarının genişləndirilməsi və daha da inkişaf etdirilməsi məqsədilə təşkilati-hüquqi tədbirlərin səfərbər olunması zəruriliyinin əsası kimi çıxış edir. Nəticə etibarilə isə, belə tədbirlərlə əhatə olunan mexanizm, dövlətin dinamik, cəmiyyətin dəyişən həyat şəraitinə uyğun təkmilləşən inkişaf siyasətinə adekvat olaraq, qanunçuluq tələblərinə dair təminatlar kimi, AR Konstitusiyasının 131-ci maddəsi məzmununda normativ hüquqi əsas əldə edir. Bu isə vahid məhkəmə təcrübəsini formalaşdırmaqla hüquq mübahisələrində vahid yanaşmanın və hüquq tətbiq etmə prosesində qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılmasına yönəlmiş fəaliyyətdə, bununla da məhkəmə hakimiyyəti aktlarına dair tələblərdə qanunçuluğa riayət edilməsi təminatını şərtləndirir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsi də ədalətli məhkəmə araşdırılması hüququnun təminatı kimi çıxış edir. Bununla bağlı Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 92.12-ci maddəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 20 may 2011-ci il tarixli Qərarında qeyd edilmişdir ki, hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun ictimai əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu hüquq öz mahiyyətinə görə insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin vacib təminatıdır. Bu hüququn funksiyalarından biri olan preventiv funksiya nəinki şəxsin öz hüquq və azadlıqlarının qanunauyğun həyata keçirilməsinə kömək edir, həmçinin dövlət hakimiyyəti orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qeyri-qanuni məh-

dudlaşdırılmasına yönəldilmiş hərəkətlərinin qarşısının alınmasına zəmanət verir. KM-nin digər hüquqi mövqeyi ondan ibarətdir ki, hər bir şəxsin müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququ yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun növü olaraq Konstitusiyada təsbit olunmuş digər hüquqlarla (qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını müdafiə etmək hüququ, azadlıq hüququ, məhkəmə müdafiəsi hüququ) qarşılıqlı əlaqədədir və onların həyata keçirilməsini təmin edir. Əks halda şəxslərin Konstitusiyada təsbit olunmuş məhkəmə müdafiəsi hüququnun tərkib hissəsi olan ədalətli məhkəmə araşdırılması hüququ məhdudlaşdırılmış olar [11].

Beləliklə, məhkəmə hakimiyyəti aktları hüquqi dövlət əlamətləri ilə əhatə olunur, onun qərarlarının qanuniliyi təminatı hüququn aliliyi prinsipinin zəruri şərti kimi çıxış edərək beynəlxalq və konstitusion hüquqi əsaslarla müəyyən olunur və dövlət təşkilatı-hüquqi fəaliyyət çərçivəsində inkişaf edərək möhkəmlənir. Məhkəmə təcrübəsində beynəlxalq hüquq normalarının realizəsi, presedent hüququnun və inkişaf etmiş dövlətlərin məhkəmə təcrübəsinin nəzərə alınması, həmçinin doktrinalardan geniş istifadə edilməsi məhkəmə qərarlarının qanunilik təminatını şərtləndirməklə hüquqtəbii təcrübəsində vahid yanaşmaya əsas verir. Bu isə qloballaşma prosesində hüquq sistemlərinin inteqrasiyasını təmin etməklə dövlətlərin beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələrinin daha da inkişaf etdirilməsinə zəmin yaradır.

İstinadlar:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumunun 08 may 2008-ci il, 19 aprel 2010-cu il və s. Qərarları
2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun “AR MPM-in 420-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 28 fevral 2012-ci il tarixli Qərarı
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 23 fevral 2000-ci il, 19 aprel 2001-ci il, 31 may 2002-ci il, 27 dekabr 2002-ci il, 17 iyun 2003-cü il, 20 sentyabr 2004-cü il, 29 iyun 2007-ci il, 21 iyun 2010-cu il, 20 oktyabr 2011-ci il, 12 mart 2012-ci il, 9 iyul 2013-cü il, 16 dekabr 2014-cü il, 14 may 2015-ci il, 27 yanvar 2015-ci il, 27 iyul 2016-cı il, 21 oktyabr 2016-cı il Qərarları
4. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumunun 15 iyul 2011-ci il, 20 oktyabr 2011-ci il, 13 dekabr 2011-ci il, 16 dekabr 2011-ci il, 12 mart 2012-ci il, 3 iyun 2013-cü il, 9 iyul 2013-cü il, 15 iyul 2014-cü il, 14 may 2015-ci il, 16 oktyabr 2015-ci il Qərarları
5. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 27 may 2008-ci il, 15 aprel 2011-ci il, 20 oktyabr 2011-ci il, 15 yanvar 2018-ci il, 24 fevral 2020-ci il, 24 fevral 2020-ci il Qərarı
6. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin 21 iyun 2010-cu il Qərarı
7. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 30 aprel 2018-ci il, 8 yanvar 2020-ci il Qərarları.
8. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 8 iyun 2006-cı il, 13 iyun 2008-ci il, 30 iyul 2008-ci il, 22 dekabr 2017-ci il Qərarları
9. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 21.05.2004-cü il və 12.04.2017-ci il tarixli qərarları
10. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 25 yanvar 2005-ci il tarixli, 30 aprel 2018-ci il tarixli Qərarları

11. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun A.Anağiyevin şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki kollegiyasının 8 may 2013-cü il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair 30 yanvar 2014-cü il Qərarı
12. Azərbaycan qəzeti . 2010.- 12 may.
13. Əliyev Ə. İ. İnsan hüquqları. Dərslik. Bakı, Hüquq ədəbiyyatı nəşriyyatı. 2013.
14. Dünya Bankının “Doing Business 2020” və Davos Ümumdünya İqtisadi Forumunun yeni hesabatı.
15. İnsan hüquqları. E.A.Lukaşevanın redaktəsi ilə. Tərcümə edən Ş.İ.Əliyev. Bakı, Şirvanəşr, 2005.
16. İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyasının Preambulası.
17. KM-nin əksər Qərarları.
18. Konstantin Markin Rusiyaya qarşı (BP), &89.
19. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, M.2.b.3(b)
20. Qanunun aliliyi və insan hüquqlarının müdafiəsi mexanizmləri. R.Məmmədov, Ə.İsmayılova, C.Nəsiyev. Bakı 2009.
21. Sosial Hukuk Hukukun Toplumsal Temelleri, Aydın Başbuğ.
22. Зоркин В.Н. Развитие конституционного права России. М., 2001.
23. Гаврилов В.В. Международный механизм контроля за имплементацией универсальных актов о правах человека // Московский журнал международного права. 1995. N 4.
24. Кистьяковский. Б.А. В защиту права (Интеллигенция и правосознание). М., 1909.
25. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Общая часть: Учебник для вузов / Рук. авт. колл. и отв.ред. Б.А.Страшун. 4-е изд. М., Норма, 2005.
26. Права человека. Учебник для вузов. Отв. ред. Е.А. Лукашева, М., Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА·М), 2003.
27. Aliyev S.I., Rzayev R.S. Advancement of court proceeding as a guarantee for the effective protection of human rights. Proceedings of the 7th International Conference on “Control and optimization with industrial applications”.
28. Recommendation Rec (2004) 6 of the Committee of Ministers to member states on the improvement of domestic remedies (adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2004, at its 114th Session).
29. www.e-qanun.az.

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВАЯ ОСНОВА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАКОННОСТИ СУДЕБНЫХ РЕШЕНИЙ В ПРАВОВОМ ГОСУДАРСТВЕ

Рашид Рзаев*, Шахрияр Алиев**

Резюме

В статье освещается роль судебной власти в правовом государстве, требования к судебным решениям, их законность, их важность с точки зрения прав человека и основных свобод, а также роль государства в международных отношениях, рассматривается применение норм международного права с учетом прецедентного права как гарантия законности судебных решений. Определение конституционно-правовых гарантий судебных решений требует единого подхода в судебной практике, что в конечном

* д.ф.ю.н. председатель Хатаинского районного суда города Баку

** д.ю.н., судья Хатаинского районного суда города Баку

итоге приводит к устранению неопределенных правовых позиций с точки зрения принципа правовой определенности.

Ключевые слова: *права человека, правовые гарантии, судебные решения, единая судебная практика, законность решений, верховенство закона.*

CONSTITUTIONAL LEGAL BASIS FOR ENSURING THE LEGALITY OF COURT DECISIONS IN A STATE GOVERNED BY THE RULE OF LAW

Rashid Rzayev *, Shahriyar Aliyev **

Abstract

This article considers the place of the judicial body in a state governed by the rule of law, the requirements for court decisions, their legacy, their importance in the term of rights and fundamental freedoms and the role of the state in international cooperation relations, ensuring international legal norms, consideration of the case law of the court is considered as a guarantee of the legality of court decisions. The determination of the constitutional legal guarantees of court decisions makes it necessary to take a unified approach in judicial practice, which, in turn, leads to the elimination of uncertain legal positions in terms of the principle of the rule of law.

Keywords: *human rights; legal guarantees; court decisions; unified judicial practice; legality of decisions; supremacy of law.*

* Ph.D. in Law, The chairman of Baku city Khatai District Court

** Doctor of Law, The judge of Baku city Khatai District Court